

MOLLA CÂMÎ'NİN VARLIK ANLAYIŞININ
FÂTİHÂ TEFSİRİNDEKİ YANSIMALARI
THE REFLECTION OF THE MULLA JÂMÎ'S
COMPREHENSION OF EXISTENCE IN THE
EXEGESIS OF AL-FÂTİHAH

DAVUT AĞBAL

[Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD
Assistant Professor, PhD, Amasya University,
Faculty of Theology, Department of Tafsir
davut.agbal@amasya.edu.tr
orcid.org/0000-0002-0955-5155]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Eylül/September 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Aralık/December 2019

Yayın Tarihi / Published: 16 Aralık/December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2019 Sayı – Issue: 47 Sayfa / Pages: 271-294

Atıf/Cite as: Ağbal, Davut “Molla Câmî'nin Varlık Anlayışının Fâtihâ Tefsirindeki Yansımaları-
The Reflection of the Mulla Jâmî's Comprehension of Existence in the Exegesis of al-Fâtihah”. Ondokuz
Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity
47 (Aralık-December 2019): 271-294. <https://doi.org/10.17120/omuifd.624443>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. /
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
<http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Molla Câmî'nin Varlık Anlayışının Fâtihâ Tefsirindeki Yansımaları

Öz: XV. yüzyılın önemli simalarından olan Abdurrahmân Câmî, hayatının büyük kısmını geçirdiği Horasan, Semerkant ve Herat'ın yanı sıra birçok İslâm beldesinde de eserleri ve fikirleriyle yakından takip edilmiş hâlâ da edilmektedir. Arkasında farklı uzmanlık alanlarına yönelik birçok eser bırakan müellifin tefsir sahasında da telifleri bulunmaktadır. Türkiye kütüphanelerinde Molla Câmî'ye nispet edilen üç Fâtihâ tefsiri yer almaktadır. Bunlardan ilki, Bakara Sûresi 40'ıncı âyete kadar tamamlanmış Molla Câmî Tefsiri'nin bir bölümüdür. Bu tefsirin Câmî'ye aidiyeti konusunda bir şüphe bulunmamaktadır. İkincisi, iki yazma nüshada, müellife nispet edilen bir sayfalık işârî Fâtihâ tefsiridir. Adı Tefsîru sûratî'l-Fâtihâ olarak kaydedilen bu eserin, kaynaklarda zikredilmemesine rağmen, içeriği ve üslûbu ile müellife aidiyeti imkân dâhilinde görülmektedir. Bu tefsirlerden bir diğeri, Farsça kaleme alınmış manzum bir işârî tefsirdir. Adı, yazma nüshalarda Tefsîru sûratî'l-Fâtihâ 'alâ lisâni ehli't-tarîka olarak yer almaktadır. Bu da bir önceki tefsir gibi kaynaklarda bahsi geçmeyen bir eserdir. Ne var ki şiirin sonunda Câmî kendi adını zikretmektedir. Ayrıca bu şiirin içeriğinin diğer iki esere mutabık olduğu da müşâhede edilmektedir. Bu makalede, sözü edilen üç Fâtihâ tefsirinden yola çıkılarak Câmî'nin varlık anlayışına yönelik açıklamaları ve atıfları konu edilmektedir. Çalışma kapsamında, Molla Câmî hakkında bilgi veren kaynaklarda bahsi geçmeyen iki eserinin tanıtımı, tahkîki ve tercümesinin yanı sıra onun bu eserlerdeki varlıkla ilgili ifadelerinin tespiti amaçlanmaktadır. Çalışma neticesinde üç eserin de muhteva bakımından birbiriyle uyumlu olduğu, özellikle âyetlerin işârî yorumlarında vahdet-i vücûd paradigmasının baskın olduğu ve bu düşünce çerçevesinde varlığın farklı veçhelerine işâret eden birçok yorum ve kavramın bu tefsirlerde ele alındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tefsir, Molla Câmî, Fâtihâ Tefsiri, İşârî Yorum, Varlık, Vahdet-i Vücûd.

The Reflections of the Mulla Jāmī's Understanding of Existence in al-Fâtihah Exegesis

Abstract: ‘Abd al-Rahmān Jāmī, one of the important figures of the 15th century, has been closely followed, with his works and ideas, in many Islamic towns as well as Khurasan, Samarkand and Herat where he spent most of his life in its. The author, who left behind many works for different fields of expertise, has also written in the field of exegesis. There are three exegeses of al-Fâtihah that are ascribed to Mulla Jāmī in Turkey’s libraries. The first of it is a part of the Tafsir Mulla Jāmī that completed until the 40th verse of Surat al-Baqara. There is no doubt about the belonging of this exegesis to Jāmī. The second of it is ascribed to the author in the two manuscripts and it is a one-page ishārī exegesis of al-Fâtihah. This work that is recorded in the manuscripts as Tafsīr sūrat al-Fâtihah, although it’s not mentioned in the sources, via its content and style, it can be seen belonging to the author. Another of these exegeses is ishārī exegesis which consists of a poem written in Persian. The name is included in the manuscripts as Tafsīr sūrat al-Fâtihah ‘alā lisān ahl at-tarīka. This is also a work that is not mentioned in the sources like his previous work. At the end of the poem, however, Jāmī mentions his own name. Furthermore, it is observed that the content of this poem is corresponding with the other two works. In this article, the explanations and references of Jāmī on the understanding of existence, are discussed with reference to the three exegeses of al-Fâtihah. Within the scope of the study, it is aimed to define the two works and to present the edition critics and translations. These works are not mentioned in the sources giving information about Mulla Jāmī. In addition to this, it is also aimed to determine the statements about his understanding of the existence in these works. As a result of the study, it is determined that all three works are compatible with each other in terms of content, especially the wahdat al-wujūd paradigm is dominant in the ishārī interpretations of the verses. And in the frame this idea, many interpretations and concepts which refer to different dimensions of existence, are handled in these works.

Keywords: Exegesis, Mulla Jāmī, al-Fâtihah Exegesis, Ishārī Interpretation, Existence, Wahdat al-Wujūd.

Giriş

Nûreddîn Abdurrahmân b. Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Câmi, 817/1414 yılında Horasan'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğmuştur. Hayatının büyük kısmını geçirdiği Horasan, Semerkant ve Herat'ın yanı sıra birçok İslâm beldesinde de eserleri ve fikirleri yakından takip edilen Câmi 898/1490 yılında Herat'ta vefat etmiştir.¹ Câmi, Nakşibendî tarikatına mensup olan Sa'deddîn-i Kaşgarî (ö. 860/1456) ve Hâce Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490) gibi mutasavvıflardan etkilenmekle birlikte Ekberî geleneği de yakından takip etmiştir. O, tasavvufun yanı sıra arkasında tefsir, kelâm, edebiyat ve mûsikî gibi alanlarda önemli eserler bırakmıştır.

Molla Câmi'nin hayatının sonuna doğru kaleme aldığı ve Bakara Sûresi 40'ıncı âyete kadar devam ettirdiği tefsir, ilim çevreleri tarafından tanınan ve üzerinde birtakım akademik çalışmalar yapılmış olan bir eserdir.² Bu çerçevede *Molla Câmi Tefsiri*'nin tahkik ve tercüme çalışması da tarafımızdan gerçekleştirilmiştir. İlgili eserin tahkiki esnasında bazı el yazma nüshalarda müellife nispet edilen iki kısa tefsir metniyle daha karşılaşılmıştır. Biri Arapça ve mensur; diğeri Farsça ve manzum olarak kaleme alınan ve her ikisi de birer sayfalık metinler halinde bulunan bu eserler tasavvufî bir bakış açısıyla Fâtihâ Sûresi'ni tefsir etmektedir.

Makalenin sonunda, Ek-1'de verilen Arapça tefsirin, tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye Kütüphanelerinde iki nüshası bulunmakta, her iki

¹ Ali Asgar Hikmet, *Câmi Hayatı ve Eserleri*, trc. M. Nuri Gencosman, 2. Bs (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963); Ömer Okumuş, "Câmi, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

² Bk. Abdurrahman Acer, "Abdurrahman Câmi'nin Hayatının İlmî-İrfânî Vechesine Kısa Bir Bakış", *Molla Câmi'de Varlık*, ed. Abdurrahman Acer-Şamil Öçal (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 17-19.

³ İsam İslamoğlu'nun 1995 yılında Marmara Üniversitesi'nde *Molla Câmi ve Tefsirinden Fâtihâ Sûresi* ismiyle tamamladığı yüksek lisans tezi; Velid Abdullah Fethullah'ın 2013 yılında Bağdat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinde *Tefsîru'l-Molla Câmi min sûrati'l-Fâtihâ ile'l-ûşira min sûrati'l-Bakara* adıyla tamamladığı doktora tezi ve Davut Ağbal'ın Amasya Üniversitesi'nin Seb-Bap 18-0168 numarayla desteklediği proje kapsamında *Abdurrahman Câmi ve Tefsiri - Tahkik, Tercüme ve İnceleme* adlı çalışma burada zikredilebilir.

yazmada da eserin adı *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ* olarak verilmektedir. İlk nüsha, Samsun İl Halk Kütüphanesi 55 Hk 809 numarada kayıtlı bulunan ve muhtelif Fâtihâ tefsirlerini içeren bir koleksiyonun 90-varağında yer almaktadır. Bu nüsha Milli Kütüphane kayıtlarında yer aldığı için tahkikli metinde [⌘] harfi ile gösterilecektir. Diğer nüsha ise İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları arasında OE_Yz_0650 kayıt numarasındaki nüshanın 69^{var} varağında bulunmaktadır. Tahkikli metinde bu nüsha da bulunduğu koleksiyona atıfla [⌘] harfi ile gösterilecektir.

Tahkikli metni Ek-2'de sunulan Farsça eserin de iki nüshası tespit edilebilmiştir. Eser adının *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ 'ala lisâni ehli't-tarîka* olarak kaydedildiği bu nüshalardan ilki, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr. 3796'da kayıtlı yazmanın 51^{var} varağında bulunmaktadır. Tahkikli metinde bu nüsha, bulunduğu koleksiyona atıfla [İ] harfiyle simgelenmiştir. İkinci nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli 147 numarada kayıtlı yazmanın 85^{var} varağında yer almaktadır. Bu ikinci nüsha aynı zamanda *Molla Câmî Tefsiri*'nin nüshalarından biri olup zikri geçen Farsça eser de bu tefsirin sonuna eklenmiştir. Tahkikli metinde bu nüsha için bulunduğu koleksiyona atıfla [J] harfi sembol olarak kullanılmıştır.

Bu makalede *Molla Câmî Tefsiri*'ndeki Fâtihâ Sûresi ve diğer iki Fâtihâ tefsirinden yola çıkılarak Câmî'nin varlık anlayışıyla ilgili açıklamaları ve atıfları değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Çalışma kapsamında, Câmî'nin hayatı ile ilgili bilgi veren kaynaklarda bahsi geçmeyen bu iki eserin tahkiki ve tercümesi sunularak bu alandaki literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır. *Molla Câmî Tefsiri*'nde yer alan Fâtihâ tefsirinin metni hem uzun olması hem de yukarıda değinilen farklı akademik çalışmalarda incelendiği için makaleye eklenmemiştir. Bu esere yönelik yönelik atıflarda *Molla Câmî Tefsiri*'nin Çorum İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1252 numaraya kayıtlı yazma nüshası temel alınacaktır. Diğer Fâtihâ

⁴ Câmî'nin bu şiirinin tercümesi konusunda yardımlarını aldığım Doç. Dr. Sıtkı Nazik beyefendiye teşekkür ediyorum.

tefsirlerinden Arapça olan Ek-1'de; Farsça da Ek-2'de topluca sunulacağı için bu eserlere yapılan atıflarda sadece sözü edilen eklere müracaat edilmesi istenecektir. Ayrıca bu eserlerin görsellerine de çalışmanın sonunda yer verilecektir. Fâtihâ tefsirleri çerçevesinde Câmî'nin varlık düşüncesini ele almadan önce bahsi geçen tefsirleri ana hatlarıyla tanıtmakta yarar görülmektedir.

1. Molla Câmî'nin Fâtihâ Tefsirleri

Gerek Molla Câmî'ye aidiyeti bilinen gerekse ona atfedilen üç farklı Fâtihâ tefsirinin bulunduğu yukarıda değinilmişti. Bu tefsirlerden ilki, müellifin Bakara Sûresi 40'ıncı âyete kadar yazdığı tefsirinin başlangıcındaki Fâtihâ tefsiridir. Türkiye kütüphanelerinde otuz nüshası tespit edilen bu tefsirin bazı yazmalarda, *Molla Câmî Tefsiri*'nin geri kalan kısmından ayrılarak istinsah edildiği görülmektedir.⁵ Ne var ki onu Câmî'nin farklı bir eseri olarak görmek doğru değildir.

276

OMÜİFD

İkinci Fâtihâ tefsiri, Câmî'nin hayatıyla ilgili bilgi veren kaynaklarda adı zikredilmeyen ancak yapılan araştırmalar neticesinde Türkiye kütüphanelerindeki iki yazma nüshası bulunan, tek sayfalık Arapça bir eserdir. İlgili nüshalarda *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ* adıyla müellife atfedilen eser, Fâtihâ Sûresi'nin işârî yorumunu içermektedir. Ele aldığı -daha doğru bir ifadeyle işâret ettiği- konular ise *vahdet-i vücûd* düşüncesinin izlerini taşımaktadır. Hacminin küçüklüğüne rağmen eser, âyet metinleri arasında ustaca yerleştirilmiş açıklama cümleleriyle birçok konuya yoğun bir şekilde temas etmektedir. Kaynaklarda yer verilmemiş olsa da, bu eser telif üslûbu ve görüşleri bakımından Câmî'nin diğer eserleriyle bir paralellik arz etmektedir. Özellikle de *Molla Câmî Tefsiri* ile mutabakatı dikkat çekmektedir. Her iki eser arasındaki uyumu göstermesi bakımından *Molla Câmî*

⁵ Fâtihâ Sûresi'nin tefsirin diğer kısmından ayrı olarak bulunduğu yazma nüshalar şöyledir: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru Osmaniye nr. 4179-M; Hamidiye nr. 1445; Ragıp Paşa nr. 1188; Ayasofya nr. 4208; Milli Kütüphane, Nevşehir Damad İbrahim Paşa, nr. 28-1.

*Tefsiri'*ndeki işârî yorumların sunuluş şeklini genel olarak tasvir etmekte yarar bulunmaktadır. Müellif, Bakara 40'ıncı âyete kadar kaleme aldığı ve ağırlıklı bir şekilde dilbilimsel ve tasavvufî konuları işlediği *Molla Câmî Tefsiri'*nin baş tarafında -özellikle de Fâtihâ Sûresi'ni tefsir ederken- işârî yorumları dil tahlilleriyle iç içe takdim etmektedir. Ancak o, Bakara Sûresi'nin ilk beş âyetiyle birlikte tasavvufî âyet yorumlarını genellikle tefsiri yapılan âyet veya âyet grubuyla ilgili açıklamaların sonunda toplamaktadır. Bu şekilde Abdurrahmân Câmî, dil tahlillerinden ayırttığı tasavvufî içeriği âyet metinleri arasına yerleştirdiği kısa açıklamalarla topluca sunmaktadır.⁶ Bu özelliği itibariyle eserin, *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ'*daki usûlle yakınlığı dikkat çekmektedir. Ne var ki sözü edilen benzerlik *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ'*nın Molla Câmî'ye aidiyetini tek başına kanıtlayacak nitelikte değildir. Ancak her iki tefsir de muhteva açısından karşılaştırıldığında aralarındaki irtibatın benzerlikten ötede olduğu görülmektedir. Öyle ki bu işârî tefsirin, *Molla Câmî Tefsiri'*nin geri kalan kısmında olduğu gibi Fâtihâ Sûresi'nin tefsirinin sonuna eklendiği farz edildiğinde, bu durum yadırganacak bir husus ortaya çıkarmayacaktır. Dolayısıyla bu ikinci Fâtihâ tefsirinin Câmî'ye ait olduğuna dair yazma nüshalardaki kayıtlardan başka bir delil bulunmasa da eserin bahsedilen özellikleri, onun Câmî'ye ait olabileceği ile ilgili kuvvetli bir zan oluşturmaktadır.

Câmî'nin üçüncü Fâtihâ tefsiri ise yine iki yazma nüshası tespit edilen ve Farsça olarak manzum bir şekilde kaleme alınan *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ 'ala lisâni ehli't-tarika* adlı eserdir. Şiirin hâtimesinde Câmî'nin kendi adını zikrettiği görülmektedir. Şiirdeki içeriğin ve bakış açısının diğer iki eserle uyumlu olduğu da müşâhede edilmektedir.

Makalede Molla Câmî'nin varlık anlayışıyla ilgili verilerde bu üç Fâtihâ Sûresi tefsiri temel alınacaktır.

⁶ Bk. Davut Ağbal, "Molla Câmî Tefsirinde İşârî Yorumlar", *Amasya İlahiyat Dergisi*, 13 (Aralık 2019): 406-407.

2. Fâtihâ Tefsirleri Çerçevesinde Molla Câmî'nin Varlık Anlayışı

Câmî'nin, Fâtihâ tefsirlerinin hiçbirinde örneğin *Dürretü'l-fâhire'* de olduğu gibi ontolojik tahlillere ve tartışmalara yer verdiği söylenemez. Bununla birlikte bu tefsirleri, onun varlık düşüncesinden soyutlanmış telifler olarak görmek de doğru değildir. Dolayısıyla bu başlık altında zikredilecek hususlar, dört başı mamur bir ontolojiyi değil Fâtihâ Sûresi'nin işârî yorumu çerçevesinde belli bir ontolojik perspektifin kavram ve konularına yapılan birtakım atıfları ortaya koyar nitelikte olacaktır.

Abdurrahmân Câmî'nin bir İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240) takipçisi olmasının yanı sıra İbnü'l-'Arabî'nin fikirlerinin nakşîbendiliğe aktarımı noktasında da önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.⁷ Bu noktada her ne kadar ilerleyen süreç içerisinde yine bir nakşîbendî şeyhi olan İmam Rabbânî (ö. 1034/1624) tarafından eleştirilen *vahdet-i vücûd* fikrini onun benimsediği ve bu bakış açısıyla eserler kaleme aldığı hatırlanmalıdır.⁸ Câmî'nin tefsir alanındaki müellefâtında da bu perspektif ziyadesiyle ön plana çıkmakta ve o âyetlerin işârî yorumlarında *vahdet-i vücûd* anlayışına yönelik açıklama ve işâretlerde bulunmaktadır. Onun varlık anlayışı Fâtihâ tefsirlerindeki işte bu ifadelerinden yola çıkılarak şu şekilde kısmen ortaya konulabilir:

Bu üç tefsirin bir panoraması verilecek olursa o genel görünüm içerisinde bir varoluş serüveninin ön plana çıktığı görülebilir. Câmî, özellikle âyetlerin işârî yorumlarını yaparken bu varlık yolculuğunun başından sonuna kadarki aşamalarda yer alan belirgin köşe taşlarına işâretlerde bulunmaktadır. Örneğin o, Fâtihâ Sûresi 6'ncı âyet-i kerimedeki hidâyet kavramını ele alırken; hidâyeti, varlık mertebelerini birinden diğerine doğru

⁷ Bk. Necdet Tosun, "Nakşîbendiyye Tarikatının Kimliği ve Yayılışı", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve kültür*, 1. Bs (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 672-673; Melek Gündüz Karacan, "Molla Câmî'de Tevhidin Hakîkati ve Vahdet-i Vücûd", *Molla Câmî'de Varlık*, ed. Abdurrahman Acer-Şamil Öçal (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 77.

⁸ Bu meyanda, Câmî'nin *Şerhu Füsûsi'l-Hikem, Nakdun'nusûs fi şerhi Nakşi'l-Füsûs, Dürretü'l-fâhire ve Risâle fi'l-vücûd* gibi eserleri zikredilebilir.

aşmak olarak yorumlamaktadır. Buna göre Yüce Allah, insanı *hüviyyet gaybından* ilmî varlığın icmâlî ve tafsîlî aşamaları olan *taayyün-i evvel* ve *taayyün-i sânîye*, oradan ise *ruh*, *misâl* ve *hiss âlemine* ulaştırmış akabinde insanı çocukluktan bülüğa erdirmiş, Allah Rasûlü'nün [sallallâhu 'aleyhi ve sellem] getirdiklerine iman etmeye ve daha birçok nimete hidâyet etmiştir.¹⁰

Merâtibü'l-vücûdun ilki olarak kabul edilen Zât mertebesi, mutlak gayb ve bilinemezliği ifade etmektedir. Câmî'nin ifadeleriyle “Zira mutlaklığı bakımından ilâhî zât bilinemez, işâretler O'nu gösteremez. *Zât-ı mahz* ve salt vücûd'un dışındaki bir anlamın kendisinden anlaşılmadığı bir

⁹ Yukarıda ifade edilen kavramlar kısaca şu şekilde tanımlanabilir: *Gaybu'l-hüviyye*: Zât-ı ilâhînin bütün kayıtlardan uzak olup, herhangi bir şekilde zuhur etmediği varlık alanıdır. *Taayyün-i evvel*: Mutlak vücûd'un hüviyyet gaybı mertebesindeki ahadiyyetini, vâhidiyyete çevirmek suretiyle tecelliye başlamasını ifade eder. *Taayyün-i sânî*: Cenab-ı Hakk'ın ilk taayyünde toplu olarak bulunan sıfatlarının ve bununla ilişkili olarak da eşyanın hakikatinin birbirinden ayrıldığı varlık alanıdır. *Ruh Mertebesi*: Varlığın bu mertebesinde *a'yân-ı sâbite*, *cevher-i basît* haline gelmektedir ki bu cevherler cisim olmadığı için, onların şekil, renk zaman ve mekanla alakası bulunmamaktadır. *Misâl Mertebesi*: Bir önceki varlık mertebesindeki basit cevherlerin, mürekkep latif cevherler haline geldiği mertebedir. *Hiss Mertebesi*: *Âlem-i ecsâm* olarak da isimlendirilen bu mertebede ise mürekkep latif cevherler, mürekkep kesif cevherlere dönüşür. Bk. Davut Ağbal, “Molla Câmî Tefsirinde İşâri Yorumlar”, 412-413.

¹⁰ Abdurrahman Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr. 19 Hk 1252, vr. 20^a.

isim, O zât için söz konusu olamaz.”¹¹ İşte Zât bu mertebede iken bilinmek ister¹² ve *feyz-i akdes*¹³ ile *ayân-ı sabitenin*¹⁴ sûretlerine tecellî eder.¹⁵

Câmî *feyz-i akdesi* -diğer bir ifadeyle *zât tecellisini*- Rahmân ve Rahîm isimleriyle ilişkilendirmektedir. Bunun yanı sıra varlıkların ilmî sûretlerinin hâricî varlığa çıkmasını da -ki bu *feyz-i mukaddes* kavramıyla karşılanmaktadır- bu iki isimle irtibatlandırmaktadır.¹⁶

Molla Câmî'nin *mutlak vücûd*'un bilinmek gâyesiyle tecellî edişini rahmet ile ilişkilendirmesinin hatta rahmeti varlık sebebi görmesinin¹⁷ sebebi *kenz-i mahfî hadîsi* olarak da bilinen rivâyette Allah'ın bilinmeyi istemesidir. Bu rivâyette “istemek” olarak tercüme edilen kelime Arapça'da “sevmek” anlamına gelen “*hubb*” kelimesidir. Dolayısıyla *vücûd-ı mahz*'ın tecellî etmesinin, yani âlemin zuhurunun, başlangıcında sevgi bulunmaktadır. İşte bundan dolayı bir şey var ise o var olan şeyin varlığının Allah'ın istemesine/sevgisine ve bunun bir gereği olarak da merhametine muhatap

¹¹ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 11^a.

¹² Bu husus, mutasavvıflar tarafından çokça kullanılan ve *Kenz-i Mahfî* hadîsi olarak da bilinen rivâyete dayandırılmaktadır. Hadîsin metni şöyledir: « *كنت كنزا لا أعرف فأحببت أن أعرف* » «فخلقت خلقاً فعرقتهم بي فعرقتوني» “Ben bir hazine idim, bilinmezdim tâ ki bilinmeyi istedim de mahlukâtı yarattım ve onlara kendimi öğrettim, onlar da beni bildiler.” (Ali el-Kârî, *el-Masnu' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdu'*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 5. Bs (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994), 141, h.nr: 232. İlgili kaynakta İbn Teymiyye, Zerkeşî ve Sehâvî'nin bu hadîsin herhangi bir aslının bulunmadığını ifade ettiklerine yer verilmiştir.

¹³ “*Feyz-i Akdes: Amâ* mertebesidir. Bu *zât-ı ehadiyyetin*, kendisi sebebiyle varlıklarını bil kuvve tasavvur ettiği mümkünlerin suretlerinde tecelli etmesidir. *Feyz-i akdes, mutlak varlık*'ın taayyünlerinin ilk derecesidir.” Suâd Hakîm, *el-Mu'cemu's-süfî*, 1. Bs (Beyrut: Dâru'n-Nedra, 1981), 889.

¹⁴ *Ayân-ı Sâbite*: “Varlıkların Allah (c.c.)'ın ilminde sabit olan ezeli hakikatları. Varlık âlemine çıkmadan önce, bunlar hakkındaki ilmi.” Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 69.

¹⁵ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 15^b.

¹⁶ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 15^b.

¹⁷ Câmî, âriflerden naklen “Rahmet varlıktır” ifadesine tefsirinde yer vermektedir. Bk. Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 12^b.

olması demektir. Bunun neticesinde mahza bir gazaba uğrayan hiçbir varlık bulunmamakta bilakis gazap da rahmet içerisinde gerçekleşmektedir.¹⁸

Câmî, Rahman ve Rahîm isimleri arasındaki önemli bir nüansa üç Fâtihâ tefsirinde de yer vermektedir. Buna göre Rahmân umûmî; Rahîm ise husûsî rahmeti ifade etmektedir. Rahmân'ın bütün varlıkları kuşatıyor olması, onun hem *tecellî-i akdes* hem de *tecellî-i mukaddes* ile irtibatı sebebiyledir. Zira bu rahmet, âlemin var oluşunun gerekçesidir. Diğer bir ifadeyle bütün varlıklar bu rahmetin bir sonucu olarak mevcuttur.¹⁹

Müellifin Rahîm ismiyle ilgili yorumlarına bakıldığında ise bu ismin iki açıdan husûsî bir rahmet anlamını içerdiği söylenebilir. Birincisine göre, Molla Câmî, Râhim ismini *taayyün-i sâni*deki tafsilatlı tecellî ile ilişkilendirmektedir. Çünkü ilk taayyündeki icmâl, umûmîliğe; ikinci tecellideki tafsil ise husûsîliğe işâret etmektedir.²⁰ Rahîm ismindeki husûsîlik ikinci olarak; bu ismin, insanda bütün kemâlâtı bir araya getiren tecellîye sahip olmasıyla irtibatlı görülmektedir. Bu ikinci husus Câmî'nin Ek-1'de sunulan *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ*'sında yer almaktadır. Rahîm ismi bu anlamıyla *insanı kâmilin* kapsamlı tecellilere muhatap olmasıyla ilişkilendirilmiş olmaktadır.

Abdurrahmân Câmî'nin yorumlarında önemli bir yer işgal eden diğer bir konu da tecellî ve tecellî ile irtibatlı kavramlardır. Varlık mertebelerinde olduğu gibi bütün varlıkların var edilişinde de ilâhî isimlerin tecellîsi söz konusudur. Câmî, İbnü'l-'Arabî'yi takip ederek, her bir varlığı Allah'ın isimlerinden birinin tecellîsi olarak görür.²¹ Bu nokta-i nazardan şeytan ile ilgili yorumlarında hayır ve şer konusunun izâfliliğine dair açıklamalarda

¹⁸ Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbn 'Arabî, *el-Futûhâtu 'l-Mekkiyye*, I. Bs, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), I: 406, II: 221; Ayrıca bk. Davut Ağbal, *İbn Arabî'de İşâri Tefsîr*, I. Bs (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 216-217.

¹⁹ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, 15^b; Ayrıca bk. *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ*, *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ 'alâ lisâni ehli't-tarîka*.

²⁰ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 15^b.

²¹ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 6^a-6^b.

bulunmaktadır.²² Ona göre, Allah'ın *el-mudil* isminin bir mazharı olan şeytan, öncelikle yukarıda ifade edilen umûmî rahmetin bir gereği olarak vardır. Dolayısıyla o bir açıdan şer olsa da diğer açıdan onun bir hayır yönü de bulunmaktadır. Zira yokluk (*'adem*) mutlak kötülükse, var olan bir şey mutlak anlamda kötü olamaz.²³ Ona göre hakîki anlamda istiâzede bulunmak ise *el-mudil* isminden ve mazharından, *el-hâdî* ismine sığınmaktır.²⁴

Tecellî ile varlık arasındaki bu ilişkinin yanı sıra tecellî ile marifet arasında da bir irtibat bulunmaktadır. Zira nasıl âlemin var olabilmesi için tecellî gerekli ise âlemin bireylerinde bilginin husûle gelmesi için de tecellî gereklidir ve bu anlamda bütün bilgi Allah'tan gelmektedir.²⁵ Başka bir açıdan konuya bakıldığında; âlemdeki tek tek varlıklar ile Allah arasındaki bu irtibata *vech-i hâs* denilmektedir. *Vech-i hâs*, Allah ile kulu arasındaki bir nispettir ki bu nispet sayesinde kul var olduğu gibi ilâhî tecellîlere ve marifete de mazhar olmaktadır. *Vech-i hâs* aynı zamanda Allah ile kulu arasında başka hiçbir varlığın giremediği özel alanı gösteren bir kavramdır.²⁶ Câmî hem hidâyet hem de dalâlet olgusunu *vech-i hâs* kavramıyla birlikte ele alır. Bu, *vech-i hâs* ile hidâyete erenlerin bulunması gibi yine onun vasıtasıyla yoldan sapanların bulunması anlamında bir irtibattır.²⁷ Bu haliyle konu, şeytan ile alakalı mülâhazada olduğu üzere, ilgili varlığın Allah'ın hangi isminin mazharı olduğuyla ilişkilidir.

Tecellînin sözü edilen özelliği, kulun yaratılışında getirdiği bir istidâtı/potansiyeli gerekli kılmaktadır. Bu noktada, istidâtın hayra ve şerre yönelik olabilmesi sebebiyle, kulun fiillerinde bir tür cebrî durumun ortaya çıktığı düşünülebilir.²⁸ Ancak düşüncenin akışı böyle bir fikri zihne getirirse

²² Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 6^b.

²³ Krş. Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 6^b.

²⁴ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 6^b.

²⁵ İbn 'Arabî, *Fütûhât*, 1: 253; Ağbal, *İbn Arabî'de İşârî Tefsir*, 166, 234.

²⁶ Bk. Suâd Hakîm, *el-Mu'cemu's-sûfî*, 1139-1141.

²⁷ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 21^b, 22^b.

²⁸ Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 20^a.

de diğer ifadelerinde rahatlıkla görüleceği üzere Câmî, kulun irâdî eylemlerini nefyetmez. Bilakis o, hidâyete ermiş kişileri ilim ve amelde derinleşmekle nitelemekte²⁹ istidat her ne olursa olsun ihtiyat ile amel etmeye devam etmeyi vurgulamaktadır.³⁰

Amel ve ibadetlerle yol alan sâlik, ilâhî isimlerin tecellîlerine mazhar olmakta³¹ ve ibâdetin gâyesi olan aslî yokluğa ulaşmaktadır.³² Böylece o, daha dünyada iken ölümü tadıp³³ O'nda fâni olarak hakîkî tevhide ulaşır.³⁴ Câmî tefsirinde bu yolculukla ilgili iki kavram kullanmaktadır: *seyr ilallâh* ve *seyr fillâh*. Aslına bakılacak olursa mutasavvıfların bu bağlamda daha farklı kavramlardan bahsettikleri de vâkîdir.³⁵ Ancak Câmî'nin zikretmekle iktifa ettiği bu iki kavramı ele alışı şekline bakılacak olursa, *seyr fillâh*'taki tecellîlerin, *seyr ilallâh*'taki tecellîlerden farklı olarak sonsuz olduğunu ifade ettiği müşâhede edilmektedir.³⁶ Bu durum aynı zamanda Allah'ın isimlerinin ve kulun marifetullah yolculuğunun sınırsızlığını göstermektedir.

Varlıklar, Hakk'ın isimlerinin mazharı ve tecelligâhı olması varlıkların Hakk ile irtibatlarını sağlamakta ve bu yolla *vüücûd-ı mahz* farklı mazharlarda kendini göstermektedir. İbnü'l-'Arabî bu bilgiyle, "*Rabbin kendisinden başkasına ibadet edilmemesine hükmetti.*" "*وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِلَٰهًا*"³⁷ âyetini yorumlarken her kime ibâdet ediliyorsa edilsin aslında ibâdetin sadece Allah'a yapılmış olacağını ontolojik bakış açısının bir devamı olarak dile getirir. Ona göre artık bir taş parçasına ibâdet eden kişi ona taş olduğu için

29 Bk. *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ*.

30 Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 19^b-20^a.

31 Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 21^a.

32 Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 18^b-19^a.

33 Câmî, tefsirinde buna el-mevtû'l-ihtiyârî demektir. Bk. Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 85^a.

34 Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 18^b.

35 Bk. Süleyman Uludağ, "Sülûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 128.

36 Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, vr. 19^b.

37 el-İsra; 17/23.

ibâdet etmemekte bilakis o taş parçasındaki bâtnî ve ilâhî yönü dikkate alarak tapınmaktadır. Ancak bu argüman, ona göre Allah'tan başkasına tapınan kişinin de hakîkî mü'min olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis bu kişi ibadet eylemini isnat etmesi gerektiği makam haricindeki bir varlıkla ilişkilendirdiği için müşriktir.* Özellikle Câmî'nin *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ*'da sûrenin beşinci âyetiyle ilgili açıklamalarının bu konuya bir atıf olduğu düşünülebilir.

Abdurrahmân Câmî, *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ*'daki eserinde din gününüyle ilgili yaptığı yorumda İlâhî isimlerinin nispetlerinin O'na dönmesi sûretiyle çokluğun ve zıtlığın ortadan kalktığına değinir. Böylece *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ 'alâ lisâni ehli't-tarîka'* da ifade ettiği üzere kulun karşılık günündeki asıl mükâfâtı yine O'nun Zâtı olacaktır.

Sonuç

284 Tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye kütüphanelerinde Molla Câmî'ye nispet edilen üç Fâtihâ tefsiri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Bakara Sûresi 40'inci âyete kadar tamamlanmış *Molla Câmî Tefsiri*'nin bir bölümüdür. Bu tefsirin Câmî'ye aidiyeti konusunda bir şüphe bulunmamaktadır. İkincisi, iki yazma nüshada, müellife nispet edilen bir sayfalık işârî Fâtihâ tefsiridir. Eserin adı *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ*'dır. Eser Câmî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgi verilen kaynaklarda zikredilmemektedir. Ancak kanaatimizce gerek içeriğindeki konular gerekse ifade ve üslûbu, eserin müellife aidiyetini belirten nüsha kayıtlarını doğrular niteliktedir. Üçüncüsü, Farsça kaleme alınmış manzum bir işârî tefsirdir. Adı yazma nüshalarda *Tefsîru sûreti'l-Fâtihâ 'alâ lisâni ehli't-tarîka'* olarak kaydedilmiştir. Bu da bir önceki tefsir gibi kaynaklarda husûsen zikredilmeyen bir eserdir. Ne var ki şiirin sonunda Câmî kendi adını zikretmektedir. Bu şiirin iki nüshası tespit edilmiş olup bunlardan biri *Molla Câmî Tefsiri*'nin de içinde bulunduğu bir

³⁸ İbn 'Arabî, *Fütühât*, 2: 145; Ağbal, *İbn Arabî'de İşârî Tefsir*, 218-219.

nüşadır. Buna ek olarak bu mensur tefsirin içeriğinin diğeri iki esere mutabık olduğu müşâhede edilmektedir.

Molla Câmî, İbnü'l-'Arabî geleneğine bağı bir mutasavvıftır. Tefsirinde ve *Şerh-i Füsûs*'ta yer yer onun görüşlerini ümmetin genel kabulüne uymadığı için ikinci planda bıraksa da İbnü'l-'Arabî'nin düşünce sistemini takip etmiş hatta onun fikirlerinin nakşibendiliğe aktarımında önemli bir rol üstlenmiştir. O eserlerinde İbnü'l-'Arabî ve takipçileri elinde şekillenen *vahdet-i vücûd* düşüncesini açık ve anlaşılabilir bir dille ele almıştır. Müellifin bu düşünceyi farklı düzeylerde ele aldığı telifleri bulunmakla birlikte, doğrudan *vahdet-i vücûd* ele almadığı eserlerinin dahi paradigmasını bu düşüncenin oluşturduğu görülmektedir. Tefsirlerini de bu tür eserleri arasında saymak mümkündür. Fâtihâ tefsirlerinde bütüncül bir varlık düşüncesi sunma amacında olmasa da varlık düşüncesi ve *vahdet-i vücûd* ile ilgili açıklama ve atıflarda bulunmaktadır. Makalede sunulan açıklamalar genellikle *Molla Câmî Tefsiri*'nden alıntılanmakla birlikte Ek-1 ve Ek-2'de sunulan diğeri iki tefsirde de onun varlık düşüncesine yönelik yoğun işaretler bulunmaktadır.

Câmî'nin, bu üç Fâtihâ tefsirinde de var oluşun başlangıç ve serencâmını ele aldığı görülmektedir. Buna göre Zât-ı İlâhî mutlak bilinemezlik makamında iken bilinmek için tecellî etmeye başlamaktadır. *Feyz-i akdes* denilen bu tecellî ile *vücûd-ı mahz* artık farklı sıfatlarla nitelenmeye başlamaktadır. Latiften kesife, vahdetten kesrete doğru devam eden varlık mertebelerinin her birinde gerçekleşen tecellîler, başlangıçtaki "bilinmek" amacını gerçekleştirecek insanın yaratılışıyla son bulur. Câmî, mevcûdâtın var oluş sebebi olan umûmî ve husûsî tecellîlerin her birinin özünde ve temelinde sevginin ve merhametin bulunduğunu ifade eder. Buradan yola çıkarak var olan her şeyin ilâhî sevgiye muhatap olduğunu ve bütün varlıkların hayır ve iyilik yönünün ağır bastığını düşünmektedir. Nasıl ki var edişte rahmetin tecellî etmesi asılsa, âlemin yaratılış gâyesini gerçekleştirebilecek tek varlık olan insanın marifetullahıya sahip olma yolculuğunda da

rahmet asıldır. Bu rahmet sebebiyle bütün kemâlât insanda bir araya gelmekte ve insan Allah'a doğru gerçekleştirdiği sonsuz yolculuğun her ânında O'nun isimlerinin ve sıfatlarının tecellîlerine mazhar olmaktadır. *Fenâ ve bekâ* hallerine erişen insan hakîki tevhide ulaşarak varlıktaki ve fiillerdeki birliği müşâhede etmektedir. Böylece Hak yolunun sâliki, mazharlar farklı farklı olsa da o mazharlardaki ilâhî yönü idrak edip bütün âlemi öz olarak kendinde taşıyan *insân-ı kâmil* mertebesine ulaşmaktadır. Kıyamet gününde ise Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellîsi olan nispetler, farklılıklar, çokluklar ilk ve son olan aslî kaynağına dönecek ve kulun hakîki mükâfatı yine bu birliği müşâhede etmek olacaktır.

Câmî'nin, genel hatlarıyla ortaya koymaya çalışılan bu varoluş yolculuğuna dair birçok değerlendirmesi *Molla Câmî Tefsiri'*nde yer almakla birlikte Ek-1 ve Ek-2'de metni sunulan eserlerin bu detaylı konuları yoğun bir ifade tarzıyla aktardığı görülmektedir. Bu özelliğinden dolayı her iki tefsirin tercümelerinin kaynak dildeki içeriği tam olarak yansıtmadığını da ifade etmek gerekmektedir.

286
OMÜİFD

Kaynakça

Acer, Abdurrahman. "Abdurrahman Câmî'nin Hayâtının İlmî-İrfânî Veche-sine Kısa Bir Bakış". *Molla Câmî'de Varlık*. Ed. Abdurrahman Acer - Şamil Öçal. 11-30. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

Ağbal, Davut. *İbn Arabî'de İşârî Tefsir*. 1. Bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Ağbal, Davut. "Molla Câmî Tefsirinde İşârî Yorumlar", *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (Aralık 2019): 397-421.

Ali el-Kârî. *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdu'*. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 5. Bs. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994.

Câmî, Abdurrahman. *Tefsîru Molla Câmî*. 19 Hk 1252: Çorum İl Halk Kütüphanesi.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavouf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.

Hakîm, Suâd. *el-Mu'cemu's-sûfi*. 1. Bs. Beyrut: Dâru'n-Nedra, 1981.

Hikmet, Ali Asgar. *Câmî Hayatı ve Eserleri*. Trc. M. Nuri Gencosman. 2. Bs. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963.

İbn Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*. 1. Bs, 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Karacan, Melek Gündüz. "Molla Câmî'de Tevhidin Hakîkati ve Vahdet-i Vücûd". *Molla Câmî'de Varlık*. Ed. Abdurrahman Acer - Şamil Oçal. 77-101. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Tosun, Necdet. "Nakşibendiyye Tarikatının Kimliği ve Yayılışı". *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve kültür*. 1. Bs. 611-692. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

Uludağ, Süleyman. "Sülûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 127-128. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ek-1.

287

تفسير سورة الفاتحة لمولانا جامي قدس سره السامي

OMÜİFD

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) وهو يهدي إلى صراطٍ مستقيم³⁹ (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ) أي: كلُّ ما كان من المحامد الحسنة، والأثنية الجميلة عائدة بالأصالة إلى الذات المستتبعة لوجود الأعيان الممكنة، المستدعية بذواتها، تربيته من (رَبِّ) الذي يربُّ (العالمين) من الرُّوحانيَّات والجسمانيَّات ليترنَّب عليها المطلوبة من خلقها، وتربيتها بين يدي (الرَّحْمَنِ) المفيض للرحمة العامَّة الإيجاديَّة على الكلِّ تفصيلاً (الرَّحِيمِ) الجامع للكمالات كلِّها في الإنسان جمعاً، وتملُّكاً لما هو له، وبالذات من الأسماء، والصفات، وعبر عن هذا التملُّك بقوله: (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) الذي فيه يتعاقق المقابلات ويتحد المتخالفات برفع النسب، والإضافات، عند الرجوع إلى ما هو المبدأ، والمعاد، مقرَّةً دونه بلسان الاستعداد (إِيَّاكَ نَعْبُدُ) بالأصالة في كلِّ ما نعبده طوعاً وكرهاً (وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) سواء كان نعم ذلك أو لا، فإنَّ (أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) والصراط القويم،⁴⁰ أي: (صِرَاطَ) الرَّاخِين في العلم، والعمل، الموصولين إلى معرفتك، وهم (الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) طريق التَّوْحِيد وعزَّزْتهم بإنعام خالص (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ) لعدم خطانهم المؤدِّي إلى الاثنينيَّة المستلزمة للتباعدا⁴¹ المفضي

39 م + وهو يهدي إلى صراطٍ مستقيم

40 ع: والطريق القوي.

41 م: للمتباعدا.

إلى الهلاك والبوار، فهؤلاء بذلك الإنعام لا يكونون من الغاوين⁴² (وَلَا الضَّالِّينَ) بل يكونون⁴³ من الهادين المهتدين، خصوصًا الذي هو سيّد المرسلين. اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيْهِ، وَعَلَى آلِهِ⁴⁴ وصحبه أجمعين. آمين يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.⁴⁵

تَمَّتِ التَّفْسِيرُ لِمَوْلَانَا جَامِي قَدَّسَ سِرُّهُ السَّامِي

Tercüme

Mevlânâ Câmi'nin (k.s.) Fâtihâ Sûresi Tefsiri

“*Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla*”, O dosdoğru yola hidâyet edenidir. “*Hamd Allah'a aittir.*” Yani: Bütün güzel hamdler ve övgüler asaleten Zât'a yöneliktir ki o, mümkün hakikatlerin varlıklarını (*el-a'yânu'l-mümkine*) ortaya çıkarır ve onların zatlarını gerekli kılar. Bu ise ruhânî ve cismânî “*âlemlerin*” efendisi olan “*rabbi*”n bir terbiyesidir. Bu suretle yaratılışlarından amaçlanan gâye onlar için gerçekleşmektedir. (Aynı zamanda) detaylı olarak her şeye var edici umûmî rahmetini bahşeden “*Rahmân*”ın ve insanda bütün kemâlâtı bir araya getiren “*Rahîm*”in huzurunda o âlemlerin terbiyesi husûle gelmektedir. (İnsan) isim ve sıfatları gibi bizzat O'nun olana sahip olmaktadır. O bu sahip oluşu “*Din gününün sahibi*” sözüyle ifade etmektedir. Sözü edilen günde nispetler ve izâfetler, başlangıç ve son olana döndüğünde ortadan kalkar. Böylece zıtlıklar birbirine karışır, farklılıklar birleşir. Yaratılışındaki potansiyelin (*isti'dâd*) diliyle O'ndan gayrısını takrir etmek suretiyle, isteyerek veya istemeyerek ibâdet ettiğimiz her şeyde aslında “*Yalnız sana ibâdet ederiz*” (der). Bunu bilsek de bilmesek de “*Yalnız senden yardım isteriz.*” Öyleyse “*Bizi dosdoğru*” kuvvetli “*yola ilet*” yani: Senin marifetine ulaştırın ilim ve amelde derinleşmiş kimselerin “*yoluna*” ki onlar, “*kendilerine*” tevhid yolunu “*nimet olarak verdiğin*” ve kendilerini hâlis bir nimetlendirmeye desteklediğin kişilerdir. Helâke ve yok olmaya

42 م: العابدین.

43 م: يكونوا.

44 م - وعلى آله.

45 ع - آمين يا رب العالمين.

sevk eden bir uzaklığı gerektiren (herhangi bir) ikiliğe sebep olmuş bir hataları bulunmadığı için onlar “kendilerine kızılan kişiler değildir.” İşte bu kişiler bu nimet sayesinde azgınlardan ve “yoldan çıkmışlardan değildir.” Bilakis hidâyete ermiş kişilerdendir. Özelikle de Peygamberlerin Efendisi, ki ona, ailesine ve ashâbına salât-ü selâm olsun. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn.

Mevlânâ Câmî'nin (k.s.) tefsiri tamamlandı.

Ek-2.

في تفسير الفاتحة على لسان أهل الطريقة

1- خواني كشيده عشق⁴⁶ سزاوار آفرين // بسم الله اي خريف⁴⁷ كدا خوي ره نشين

2- از فيض عام و خاص عجب خرمني نهاد // كاعيان كاينات از آنند خوشه

چين

3- او را سزد سپاس كه هستت جاودان // هم اولين غرق⁴⁸ نوالش هم

آخرين

4- هم فيض اوست در هم آفاق مستفيض // هم نور اوست در هم ذرات مستبين

5- پرايه توان هم اوست روز كسب // سرمايه جزاء هم اوست

روز⁴⁹ دين

6- تعبیر از و بصيغة غائب چرا كنم // زينسان كه شد مشاهد او ديدهء

يقين

7- اي آنكه جز وجود تو مشهود مرد نيست // آنجكه هست ديدهء توحيد تيز

بين

8- در عشق تو فنا شدن إِيَّاكَ نَعْبُدُ است // بعد از فنا بقا بتو إِيَّاكَ

نَسْتَعِينُ

9- چون هادي صراط تويي إِهْدِنَا الصِّرَاطَ // يعني بسوي خود

بِنَمَارَاهِ رَاسِتِينَ

10- فرق فقط نيجه قهري بود عظيم // جمع فحسب حكم ضلال بود

مبين

46 ل - عشق.

47 ل: حريف.

48 ل: غريق.

49 ل: يوم.

- 11- مارا بجمع تفرقة و جمع ره نمای // محبوب از آن به این نه⁵⁰ و محروم
از آن به این⁵¹
- 12- آمین بکوی⁵² جامی وفانی شو اندر آن // کر خواهی این دعا باجابت شود قرین

Tercüme

Tarikat Ehlinin Dilinden Fâtihâ Tefsiri

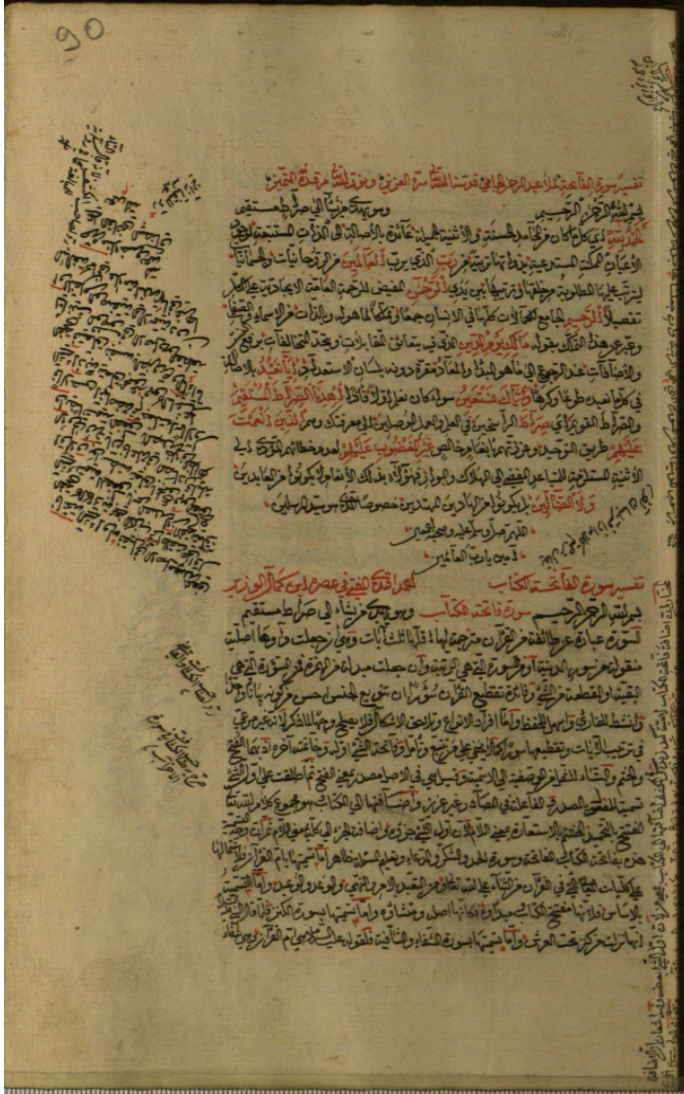
- 1- Övgüye layık olan aşk (Allah) bir sofraya kurmuş, Bismillâh! Ey yolda oturan dilenci huylu dost.
- 2- (O Yaraticı) genel ve özel feyzinden kâinatın a'yânının (dahi) başak kâintıları topladığı ne acayip bir harman yaptı.
- 3- Varlığı ebedî olan O'na (Allah'a) hamd ü sena yaraşır. Çünkü hem ilk ve hem sonuncu olan O'nun ihsanına boğulmuştur.
- 4- Hem âfâktakilerin feyizlenmesi O'nun feyzi (sâyesinde)dir hem de tüm zerrelere aydınlığı onun nurundandır.
- 5- Kazanma günü, kudreti süsleyen de kendisidir. Din gününde mükâfât sermayesi dahi kendisidir.
- 6- Ondan üçüncü şahıs olarak niye söz edeyim! Zira böylece onun tecellileri gönül gözü ile görüldü.
- 7- Ey iyi görenin vahdet nazarıyla baktığı o yerde merdin gözünün senden başkasını müşahede etmediği kimse!
- 8- Senin aşkında fani olmak, "yalnız sana ibadet ederiz" ibaresidir. Fenadan sonra bekaya ulaşmak ise "ancak senden yardım dileriz" ibaresinin anlamıdır.
- 9- Hidayet veren sen olduğun için bize yol göster. Yani sana doğru giden yolu bize göster.
- 10- Fark-ı fakat, "fehâsebe" cem'inde (hesaba çekilmek üzere toplanmanın olduğu o günde) kahrının sonucu muazzamdır, senin dalâletinin hükmü âşikârdır.
- 11- Tefrika/fark ve cem' hâllerini bir arada tutmak için bize yol göster. Öyle ki ne bundan onun yanında mahcup (perdelenmiş), ne de ondan bunun yanında mahrum olalım.
- 12- Ey Câmî! Eğer bu duanın kabulünü istiyorsan âmin de ve onda fânî ol!

50 ل: ازین بیان نه.

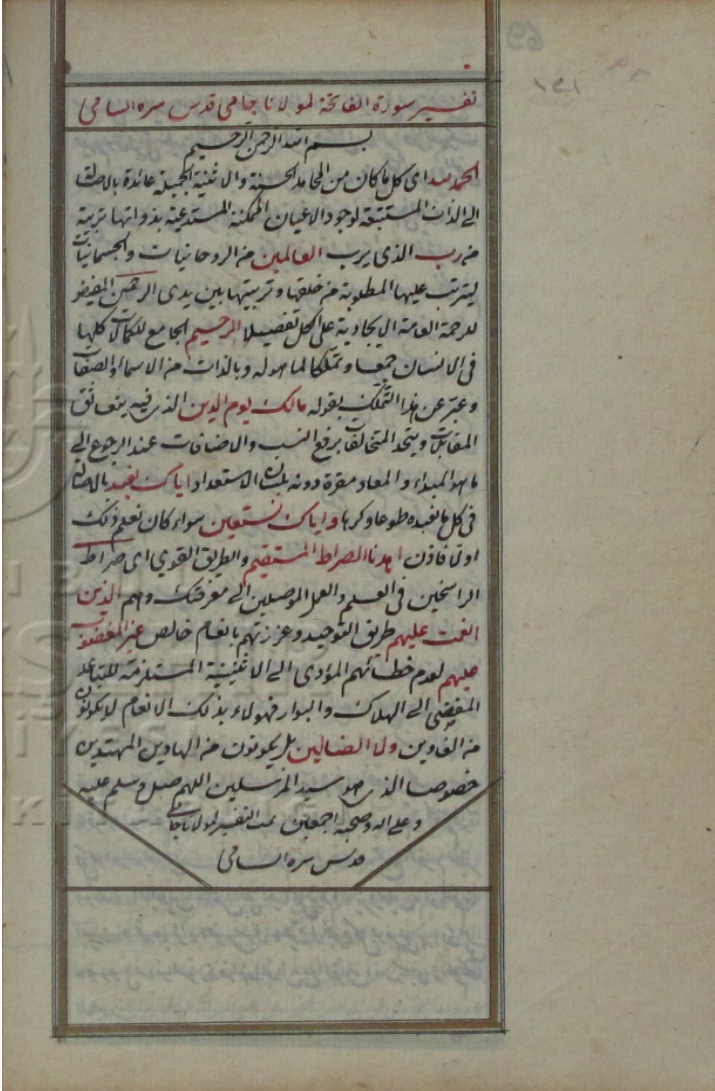
51 ل: از آن باین.

52 ا: بکوی.

Ek-3. "Tefsîru Sûreti'l-Fâtihâ" Adlı Eserin Nüshalarının Görselleri

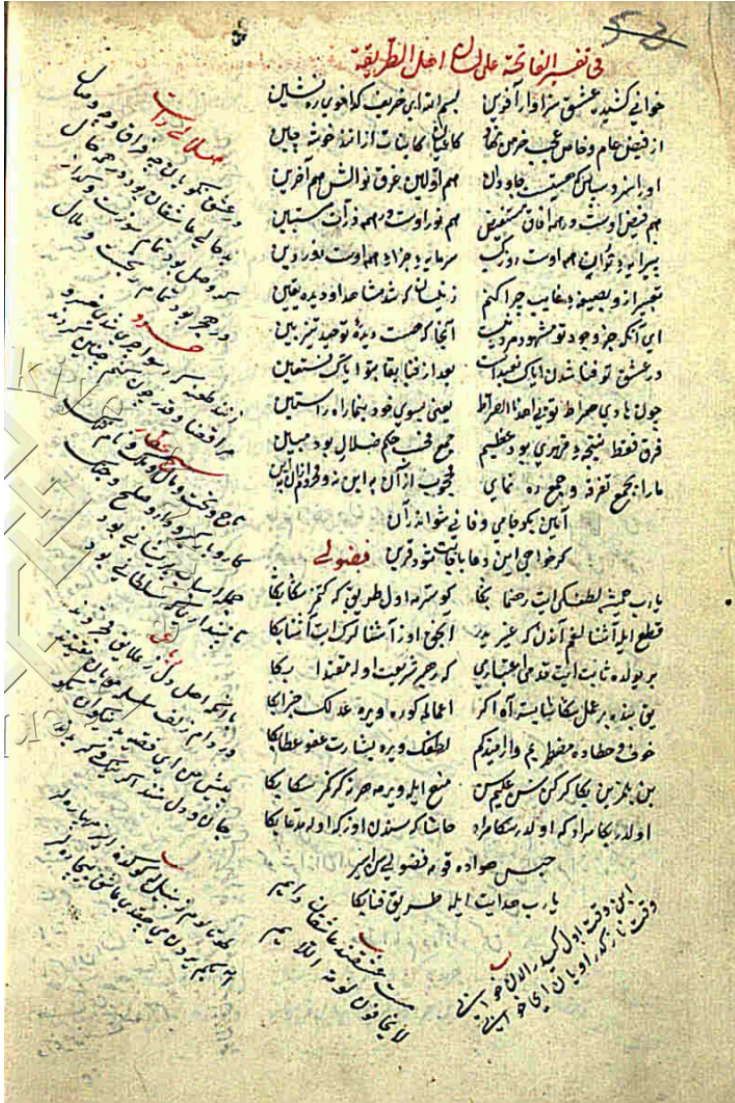

Millî Ktp., Samsun İl Halk Kütüphanesi 55 Hk 809

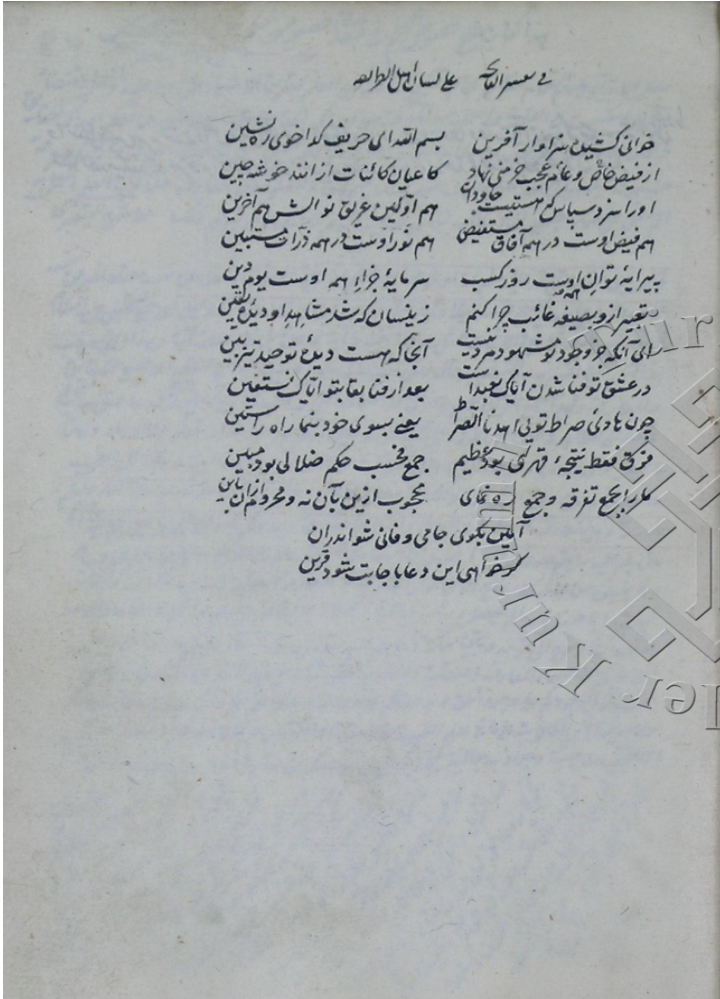

Ek-4. "Tefsîru'l-Fâtihâ 'alâ lisâni ehlî't-tarîka" Adlı Eserin Nûshalarının GörSELLERİ

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr. 3796

294

OMÜİFD

Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli nr. 147